

giderek kitabını onlara rivayet etmesidir. Bu eseri Ebû Ubeyd'den ilk defa Yahyâ b. Maîn'in okuduğu, Ahmed b. Hanbel'in de bu çalışmayı takdir ettiği belirtilmektedir (Hatîb, XII, 407).

Garibü'l-hadis üzerinde tashih, ikmal, ihtisar gibi çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Eserde gördükleri kusurları tenkit edenlerin ilki İbn Kuteybe'dir. *Kitâbü İslâhi'l-ğalaṭ fi Garibi'l-hadis* (bk. bibl.) adını verdiği çalışmasında İbn Kuteybe, Ebû Ubeyd'in bazı sözlük açıklamalarına ve hadis yorumlarına itirazda bulunmuş, İbrâhim el-Harbî ise müellifi, Ma'mer b. Müsenna'nın aynı adlı kitabında hadis diye nakledilen kırk (veya elli üç) adet asılsız rivayeti eserine alması sebebiyle tenkit etmiştir (Hatîb, XII, 413; Yâkût, I, 120-121). Ebû Muhammed Kâsım b. Sâbit es-Sarakustî, *ed-Delâ'il fi şerhi mâ aḡlelehu Ebû 'Ubeyd ve İbn Kuteybe min Garibi'l-hadis* (Sezgin, VIII, 252) adlı kitabında lügat tashihleri yapmıştır. Diğer çalışmalar arasında Ebû'l-Fazl el-Münzirî'nin *Ziyâdâtü Garibi'l-hadis*'i (Sezgin, VIII, 86, 195), Ebû'l-Feth Süleym b. Eyyûb er-Râzî'nin, hem Ebû Ubeyd'in hem de İbn Kuteybe'nin eserlerine dair *Takribü'l-garibeyn*'i (Dârü'l-kütübü'l-Mısıriyye, Tefsir, nr. 1017), Ebû Ali Hasan b. Ahmed el-Esterâbâdî'nin *Muhtaşaru Garibi'l-hadis*'i (Sezgin, VIII, 87), Hatîb et-Tebrîzî'nin *Tehzîbü Garibi'l-hadis*'i, Nâsir b. Mansûr el-Büstî el-Gazzâlî'nin *Şerhu ebyâtü Garibi'l-hadis*'i, Muvaffakuddin İbn Kudâme'nin *Kun'atü'l-erib fi tefsiri'l-Garib* adlı muhtasarı (TSMK, III. Ahmed, nr. 588; Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 524) zikredilebilir. *Garibü'l-hadis*'i alfabetik sıraya koyanlar arasında Ebû'l-Hasan Ali b.

Abdullah b. Muhammed b. Ebû Cerâde ve *Takribü'l-merâm fi Garibi'l-Kâsım b. Sellâm* adlı eseriyle Muhibbüddin et-Taberî anılabilir (Yâkût, XVI, 10; Sezgin, VIII, 87). Eser üzerindeki değişik bir çalışmayı da *Naẓmü Garibi'l-hadis* adlı kitabı ile Ali b. Abdullah b. Muhammed el-Ukaylî gerçekleştirmiştir. Günümüzde yapılan çalışmaların belli başlıları şunlardır: Abdülfettâh el-Berkâvî, *el-Garâbe fi'l-hadisî'n-nebevî: Dirâse, luḡaviyye, taḥlîliyye fi dav'i mâ evrade-hû Ebû 'Ubeyd fi Garibi'l-hadis* (Kahire 1987); Sâid Muhammed Yahyâ Bekdâs, *Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm ve mâ şaraḥa bi-iḥtiyârihi mine'l-mesâ'il-i-fıkhiyye ve'l-âşâr muvâzenen bi-ârâ'i e'immeti'l-meẓâhibi'l-erba'a* (yüksek lisans çalışması, Câmîatü Ümmi'l-kurâ, eş-Şeria, nr. 1408).

Garibü'l-hadis, Muhammed Abdülmu'd Han'ın idaresinde Muhammed Azimüddin tarafından çeşitli nüshaları dikate alınıp rivayetlerin senedleri ve kaynakları gösterilmek suretiyle dört cilt halinde Haydarâbâd'da yayımlanmış (1384-1387/1964-1967), daha sonra da dipnotlardaki nüsha farklarının çıkarılması gibi bazı küçük tasarruflarla iki cilt olarak Beyrut'ta basılmıştır (1406/1986). Eseri ayrıca Hüseyin Muhammed Şeref iki cilt halinde Kahire'de neşretmiş (1405/1984), Mahmûd Ahmed Mîre de kitapta açıklanan kelimelerin, âyet, hadis ve şiirlerin alfabetik fihristini yayımlamıştır (Beyrut 1408/1987). *Garibü'l-hadis*'te geçen şiirlerle açıklanan kelimelerin alfabetik fihristi Mahmûd Muhammed et-Tanâhî tarafından *Mecelle-tü'l-baḥşî'l-ilmî*'de neşredilmiştir (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA:

Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Garibü'l-hadis* (nşr. Muhammed Azimüddin), I-IV, Haydarâbâd 1384-87/1964-67 — Beyrut 1396/1976; a.mlf., *Kitâbü'l-Ecnâs* (nşr. İmtiyâz Ali Arşî er-Râm-fürî), Beyrut 1403/1983, nâşirin mukaddimesi, s. 11-14; a.mlf., *el-Huṭab ve'l-mevâ'iz* (nşr. Ramazan Abdütevâb), Kahire 1406/1986, nâşirin mukaddimesi, s. 47-53; İbn Kuteybe, *Kitâbü İslâhi'l-ğalaṭ fi Garibi'l-hadis* (nşr. Gerard Lecomte, *MUSJ*, XLIV/10 [1968] içinde), s. 155-236; Ebû't-Tayyib el-Lugavî, *Merâtibü'n-naḥviyyin* (nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl), Kahire 1375/1955, s. 93; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, XII, 405, 407, 412-413; Kemâleddin el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibba'* (nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl), Kahire 1386/1967, s. 136-142; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdeba'*, I, 120-121; III, 17; VIII, 142; XVI, 10; XVII, 165; XVIII, 100; Hüseyin Nassâr, *el-Mu'cemü'l-Arabî: neş'etühû ve tefavvuru-hû*, Kahire 1968, I, 51-53; Sezgin, *GAS*, VIII, 85-87, 195, 252; M. J. de Goeje, "Beschreibung einer alten Handschrift von Abû 'Obaid's Garib-al-hadit", *ZDMG*, XVIII (1864), s. 780-807; Mahmûd M. et-Tanâhî, "Fehârisü's-ş-i'r ve'l-luḡa li-Kitâbi Garibi'l-hadis li-Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm", *Mecelle-tü'l-Baḥşî'l-ilmî*, IV, Mekke 1401/1981, s. 573-639.

M. YAŞAR KANDEMİR

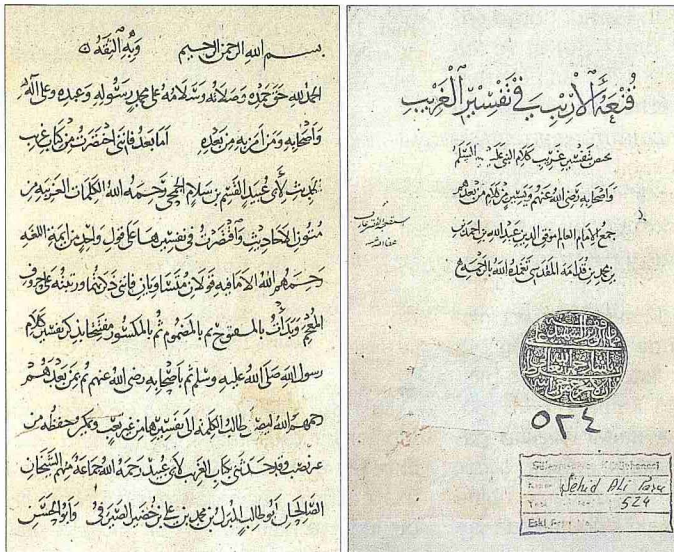
GARİBÜ'L-KUR'ÂN

(غريب القرآن)

Kur'an-ı Kerim'deki
garib lafızların tefsirini konu alan
ilim dalı ve bu dalda yazılan
eserlerin ortak adı.

Garib kelimesi sözlükte "yurdundan uzak kalan; tek ve nâdir olan; bilinmeyen, mübhem ve kapalı olan" gibi anlamlara gelir. Kur'an-ı Kerim Arapça'nın Ku-reys lehçesiyle nâzil olmakla birlikte diğer Arap lehçelerinden gelen veya yabancı dillerden alınıp Arapçalaştırılan kelimeler de ihtiva etmektedir. Ayrıca Kur'an'da, az kullanılmasından dolayı mânası yaygın olarak bilinmeyen, anlaşılması güç lafızlar da vardır. Tefsir ilminde Kur'an'daki bu tür kelimelerin açıklanması *garibü'l-Kur'ân*'ın konusunu teşkil etmektedir. Hz. Peygamber'in, "Kur'an'ın gariblerini araştırınız" dediği rivayet edilmiş (Süyûtî, II, 4) ve Kur'an-ı Kerim'in gariblerini bilmeyenlerin Allah'ın kelâmını tefsir etmekten sakınmaları istenmiştir. Bundan dolayı *garibü'l-Kur'ân* tefsir ilminde önemli bir yer işgal etmiş ve II. (VIII.) yüzyıldan itibaren Kur'an ilimleri arasında müstakil bir disiplin halini almıştır.

Arapça'yı fasih olarak konuşan ve çeşitli Arap kabilelerinin lehçe özelliklerini bilen Resûl-i Ekrem bazı âyetleri ve

Ebû Ubeyd
Kâsım
b. Sellâm'ın
*Garibü'l-
hadis*'ine
Muvaffakuddin
İbn Kudâme
tarafından
yapılan
*Kun'atü'l-
erib fi
tefsiri'l-
Garib* adlı
muhtasarın
unvan sayfası ile
ilk sayfası
(Süleymaniye Ktp.,
Şehid Ali Paşa,
nr. 524)

sahâbenin anlayamadığı kısımları tefsir etmiş, böylece Kur'an-ı Kerim'in ilk müfessiri olmuştur. Ancak Hz. Peygamber, kelime bilgisinden ziyade âyetlerdeki hükümleri açıklamış ve güzel ahlâkın esasları üzerinde durmuştur. İslâm'ın ilk dönemlerinde bazı sahâbîler Kur'an'da mânasına nüfuz edemedikleri kelimelerin bulunduğunu söylemişlerdir. Nitekim Hz. Ömer, Abese süresindeki (80/31) "ebben" kelimesinin anlamını bilmediğini ifade etmiştir (a.g.e., II, 4). İbn Abbâs da altı âyette geçen "fâtır" kelimesinin (bk. M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "fâtır" md.) mânasını, iki Arap köylüsünün bir kuyu başında tartışırken bu kelimeyi kullanmaları sayesinde öğrendiğini belirtir (Süyûtî, II, 4). Yine İbn Abbas "gıslın" (el-Hâkka 69/36), "hanânen" (Meryem 19/13), "evvâh" (et-Tevbe 9/114) ve "rakim" (el-Kehf 18/9) dışındaki bütün Kur'an kelimelelerini bildiğini söylemiştir (a.g.e., II, 4-5).

Âyetlerdeki garîb lafızların mânalarının tesbit edilmesine sahâbe devrinden itibaren başlandığı ve bu maksatla Arap şiirine başvurulduğu anlaşılmaktadır (a.g.e., II, 55-88). Rivayete göre, Arap şiiri hakkında geniş bilgi sahibi olan Abdullah b. Abbas şiirle istişhad faaliyetinin de ilk mümessili olmuştur. Hatta onun, Hâricî reislerinden Nâfî b. Ezrak'ın, Kur'an-ı Kerim'de geçen anlaşılması güç 200 kadar kelime hakkında sorduğu sorulara şiirlerden şahidler getirerek cevapları verdiği ve bu cevapları ihtiva eden *Mesâ'ilü Nâfî b. el-Ezrak* adlı bir de eseri bulunduğu bilinmektedir (bk. ABDULLAH b. ABBAS b. ABDÜLMUTTALİB).

II. (VIII.) yüzyıldan itibaren yazılmaya başlanan ve ilk mahsullerinden pek azı günümüze intikal edebilen garîbü'l-Kur'an türündeki eserlerin telifi, İslâm coğrafyasının genişleyip Arap olmayan kavimlerin de Müslümanlığı kabul etmesine paralel olarak daha da önem kazanmış ve giderek artış göstermiştir. Bunlardan Abdullah b. Abbas (Kahire 1408/1988; İSAM Ktp., nr. 1388), Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (İbnü'n-Nedîm, s. 37, 78; Kahire 1310 [et-Teystr fî 'ilmi't-tefsîr adlı eserin hâmişinde]), İbn Sellâm el-Cumahî (İbnü'n-Nedîm, s. 37; Dâvûdî, II, 152), İbnü's-Sikkî (Hedîyyetü'l-'ârifîn, II, 536) ve İbn Kutluboğa'nın (İmam Muhammed b. Suûd İslâm Üniversitesi'nde Ahmed b. Muhammed el-Hammâdî tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır; Riyad 1407) *Garîbü'l-Kur'an*'ları; Abdullah b. Yahyâ el-Yezîdî'nin *Garîbü'l-Kur'an ve tefsîruhû* adlı eseri

(Beyrut 1405/1985, 1407/1987); Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ (Kahire 1955; Beyrut 1980, 1983), Ahfeş el-Evsat (Küveyt 1979; Beyrut 1985) ve Zeccâc'ın (Beyrut 1988) *Me'âni'l-Kur'an*'ları; Ma'mer b. Müsennâ'nın *Mecâzü'l-Kur'an*'ı (Beyrut 1981); İbn Kuteybe (Kahire 1378/1958; Beyrut 1978), İbnü'l-Mülakkın (Beyrut 1408/1987), Fahraddin et-Turayhî (Necef 1372) ve Mahmûd İbrâhim'in (Kahire 1913) *Tefsîru garîbi'l-Kur'an*'ları; Muhammed b. Uzeyz es-Sicistânî'nin *Nüzhetü'l-ku-lûb* (Beyrut 1410/1990); Ahmed b. Muhammed el-Herevî'nin *el-Garîbeyn fi'l-Kur'an ve'l-hadîş* (Kahire 1970); Mekki b. Ebû Tâlib'in *el-'Umde fi garîbi'l-Kur'an* (Beyrut 1982); Râgıb el-İsfahânî'nin *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'an* (Kahire 1381/1961); Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin *el-Erîb bimâ fi'l-Kur'an mine'l-garîb* (Medine 1400); Muhammed b. Ebû Bekir er-Râzî'nin *Ravzatü'l-fesâha fi garîbi'l-Kur'an* (Keşf'z-zunûn, II, 1208) adlı eserleri; İbnü'l-Müneyyir'in *et-Teystrü'l-'acîb fi tefsîri'l-garîb* (Beyrut 1994) başlıklı manzum eseri; Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin *Tuhtetü'l-erîb bimâ fi'l-Kur'an mine'l-garîb* (Hama 1345/1926; Bağdad 1397/1977; Beyrut 1403/1983, 1409/1989); Ahmed b. Yûsuf es-Semîn'in *'Umdetü'l-huffâz fi tefsîri eşrefi'l-elfâz* (Beyrut 1993); İbnü'l-Hâim'in *et-Tibyân fi tefsîri garîbi'l-Kur'an* (Kahire 1992); Süyûtî'nin *Müfhi-mâtü'l-akrân fi mübhemâtü'l-Kur'an* (Beyrut 1986; ayrıca bk. Serkis, *Mu'cem*, I, 1084); Hasaneyn Muhammed Mahlûf'un *Kelimâtü'l-Kur'an, tefsîr ve beyân* (Kahire 1375; Diyarbakır, ts.); Muhammed Şâhin Muhaysin ile Şa'bân Muhammed İsmâil'in *el-Hâdî ilâ tefsîri garîbi'l-Kur'an* (Kahire 1980); Hamdî Ubeyd ed-Dimaşki'nin *el-Kur'anü'l-Kerîm ve tefsîru garîbihî* (Dimaşk 1963) adlı eserleri bu alanın başlıca örneklerindendir. Ali Şevvâh İshak *Mu'cemü müşannefâtü'l-Kur'âni'l-Kerîm* (bk. bibl.) adlı eserinde "Garîbü'l-Kur'an" başlığı altında (III, 289-308) 157, Yûsuf Abdurrahman el-Mar'aşî ise *el-'Umde fi garîbi'l-Kur'an'a* (bk. bibl.) yazdığı mukaddimede (s. 19-37) seksen beş eser hakkında bilgi vermişlerdir. Şeyh Furkânî de bu konudaki 248 eserin bibliyografik listesini yayımlamıştır (*Risâletü'l-Kur'an*, Kum 1411, III, 160-190). IV. (X.) yüzyıla kadar yazılan garîbü'l-Kur'an'larda garîb lafızlar tefsir edilirken sûrelerin mushaftaki tertibine uyulmuş, daha sonraki dönemlerde ise alfabetik sistem uygulanmıştır.

Kur'an-ı Kerim'in hangi lafızlarının garîb olduğu hususundaki anlayışın zamanla ve kişilere göre değiştiği görülmektedir. İslâm'ın ilk yıllarında az sayıda kelime garîb sayılırken zamanla Râgıb el-İsfahânî'nin *el-Müfredât*'ı gibi hacimli Kur'an lugatları yazılmıştır. Bu konuda asıl önemli olan husus, garîb lafızların Kur'an'ın nâzil olduğu dönemdeki Arap dilinde ne gibi mânalar ifade ettiğinin bilinmesidir. Bu arada, Abdullah b. Yahyâ el-Yezîdî'nin *Garîbü'l-Kur'an ve tefsîruhû* adlı eseriyle Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin *Tuhtetü'l-erîb bimâ fi'l-Kur'an mine'l-garîb*'i gibi bazı eserlerde çok defa garîb lafızların sadece lugat mânalarının verilmesi, iştikâk ve sarf ilimleri açısından özelliklerinin açıklanmasıyla yetinilmiştir (ayrıca bk. GARİB).

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "ğrb" md.; *Lisânü'l-'Arab*, "ğrb" md.; Abdullah b. Yahyâ el-Yezîdî, *Garîbü'l-Kur'an ve tefsîruh* (nşr. M. Selîm el-Hâc), Beyrut 1405/1985, nâşirin mukaddimesi, s. 7-17; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 37, 52-53, 78; Mekki b. Ebû Tâlib, *el-'Umde fi garîbi'l-Kur'an* (nşr. Yûsuf Abdurrahman el-Mar'aşî), Beyrut 1401/1981, nâşirin mukaddimesi, s. 19-37; Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 291-296; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, II, 152; Süyûtî, *el-İtkân* (Ebû'l-Fazl), II, 3-88, 89-104, 105-120; *Keşf'z-zunûn*, II, 1203-1208; *Hedîyyetü'l-'ârifîn*, II, 536; Serkis, *Mu'cem*, I, 1084; Ali Şevvâh İshak, *Mu'cemü müşannefâtü'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Riyad 1404/1983-84, III, 289-308; Abdülâzîz İzzeddin es-Seyrevân, *el-Mu'cemü'l-câmi' li-garibi müfredâtü'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Beyrut 1986, s. 8-32; İsmail Cerrahoğlu, "İbn Hişâm ve Sîresindeki Garîbü'l-Kur'an", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, sy. 3, Ankara 1977, s. 1-28; a.m.f., "Tefsirde Atâ b. Ebî Rebâh ve İbn Abbâs'dan Rivâyet Ettiği Garîbü'l-Kur'an", *ACİFD*, XXII (1978), s. 17-27; Şeyh Furkânî, "Garîbü'l-Kur'an: kâ'imetün bibliyografîyye", *Risâletü'l-Kur'an*, III, Kum 1411, s. 160-190; "Garîb", *İA*, IV, 718; "Garîb", *UDMİ*, XIV/2, s. 472; S. A. Bonebakker, "*Gharib*", *El'* (Fr.), II, 1034-1035.

İSMAİL CERRAHOĞLU

GARİBÜ'L-KUR'ÂN

(غريب القرآن)

İbn Kuteybe'nin

(ö. 276/889)

Kur'an-ı Kerim'deki garîb kelimelere dair eseri.

Müellifin *Te'vilü müşkili'l-Kur'an* adlı diğer bir çalışmasını tamamlayıcı nitelikte bir eserdir. İbn Kuteybe, bu eserini uzatmaktan kaçınarak garîb kelimeleri bir lugatçe halinde ayrı bir kitapta toplamayı uygun görmüştür. Nitekim eser-